

VALENTIN PUTANEC, Zagreb

GRAMATIČKI PRILOG I GRAMATIČKA TERMINOLOGIJA U „ZVANIKU TALIJANSKO-HRVATSKOM”

Konverzaciono-leksikografski priručnik Zvanik talijansko-hrvatski (Venecija 1737) sadržava i mali gramatički prilog gdje se u vidu konverzacije daju primjeri za hrvatsku sintaksu vremena. Autor analizira taj prilog i terminologiju koju pisac priručnika upotrebljava i konstatira da je ovaj prilog originalan rad i da nije u zavisnosti o gramatikama koje se javljaju prije 1737: Mikalja (1649), Babić (1712), Ljubušak-Šitović (1713). Ovo dokazuje tvrdnju da je ovaj priručnik izašao u prvom izdanju prije pojave spomenutih gramatika, tj. kao što se pretpostavljalo: 1655 (Mikaljine gramatike vjerojatno nije imao u ruci).

1. Konverzacioni talijansko-hrvatski priručnik koji je pod nazivom Zvanik talijansko-hrvatski izlazio od 1655. do 1804. (cf. prikaz ovog rječničića u Raspravama Zavoda za jezik 4-5, 1979, 41-60) i dalje će zanimati sve one koji se bave poviješću hrvatske leksikografije i hrvatskih gramatika, dvojezičnih i jednojezičnih, jer su mnoge stvari u vezi s ovim djelom nepoznate i ostaju predmetom daljih istraživanja. Kao kuriozum navodim usput da je sada osim primjerka u Zaostrogu poznat još jedan primjerak izdanja iz 1737. koji se čuva u Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu pod signaturom R-II-C-16⁰-98 i koji je bio izložen prilikom izložbe "Pet stoljeća hrvatske filologije" u Zagrebu u proljeće 1981. (cf. Pet stoljeća hrvatske filologije, Zagreb 1981, nro. 42; tiskarska je pogreška da je ovo izdanje iz 1773). Kako je u ovom konverzacijom priručniku dodan i jedan gramatički prilog (sintaksa vremena), ovdje kanim analizirati taj gramatički prilog kao i terminologiju koju autor upotrebljava kao hrvatski ekvivalent za

paralelnu talijansku gramatičku terminologiju.

2. Autor Zvanika talijansko-hrvatskog dao je iza konverzionog dijela na kraju svog teksta još tri priloga: a) model za sastav pisma, b) primjeri za sintaksu vremena, c) očenaš, zdravomarija i credo (molitve). Kao najzadnji prilog može se navesti popis knjiga koje su na prodaju kod tiskara-knjižara Bartola Occhija. Model pisma dolazi na 16. strani s naslovom "Modo di scriver una lettera Način pisati jednu knjigu" i završava na istoj strani s tekstom "Di Venezia li 13. del mese di agosto nell'anno 1655... - Od Mnetak trinajsti od miseca agusta godišće tisuća šestotin i pedeset i pet. Vaš pridragi sinak vam pisa". Iza ovog završetka modela pisma dolazi na stranama 16, 17, 18 i 20 gramatički prilog koji upravo donosi primjere za konjugiranje glagola kroz pet glagolskih vremena na talijanskom i hrvatskom jeziku.

3. Kao što je čitav tekst ovog priručnika pun jezičnih i tiskarskih pogrešaka tako i ovaj gramatički prilog u njemu vrvi tiskarskim i jezičnim pogreškama. Mi ovdje dajemo prijepis tog teksta na današnju grafiju i s ispravkama onih dijelova koji su bilo u čemu manjkavi (slika originala je donesena u Raspravama Zavoda za jezik 4-5, 56-59). Prijepis se donosi tako da se lijevo navodi talijanski tekst a desno njegova hrvatska replika. U originalu dolazi upravo na svim stranama i živa glava ITALIANO HARVASCHI, tj. naznačuje se da se lijevo daje talijanski tekst a desno "arvaski" (tako u tekstu, v. niže).

Tekst glasi:

Acciò intende meglio una parte e l'altra è cosa necessaria metter cinque tempi, cioè presente, preterito imperfetto, preterito perfetto, più che perfetto et futuro.

Per poder più facile intendere e parlare quanto Italiano in schiavo tanto Schiavoni italiano ancora tre persone, cioè prima, seconda e terza.

Za neka razumi bolje jedna strana i druga jest stvar potribna metnuti pet vrmena, što je sadanje, prošastno nedospiveno, dospiveno prošastno, veće davno dospiveno i greduće.

Za moć lakše razumiti i govoriti koliko Italijani arvaski toliko Arvati talijanski jošće tri kipa, što je parvi, drugi i tretí.

Di tempo presente

Prima persona

Io son a Venezia

Di tempo imperfetto

Io stava

Di tempo perfetto

Io son stato

Di tempo più che perfetto

Quando che io stava et era stato

Di tempo futuro

Io andero a Venezia

Di tempo presente

Seconda persona

Tu stai a Venezia

Di tempo imperfetto

Tu stava

Di tempo perfetto

Tu sei stato

Di tempo più che perfetto

Tu stavi e eri stato

Futuro

Tu starai

Tempo presente

Terza persona

Quello sta a Venezia

Tempo imperfetto

Quello stava

Tempo perfetto

Quello stà & è stato

Tempo preterito più che perfetto

Quello stava e era stato

Tempo futuro

Quello starà

Di numero plurale

Tempo presente

Noi siamo a Venezia

Vrime sadanje

Parvo čeljade

Ja sam u Mnech

U vrime nedospiveno

Ja sam sta

U vrime dospiveno

Ja sam stao

U vrime davno dospiveno

Kada ja stah i bio sam sta

U vrime greduće

Ja ću pojti u Mnetke

U vrime sadanje

Drugo čeljade

Ti stojiš u Mnech

U vrime nedospiveno

Ti sta

U vrime dospiveno

Ti si sta

U vrime davno dospiveno

Ti staše i bija si sta

U vrime greduće

Ti ćeš stati

U vrime sadanje

Treto čeljade

On stoji u Mnech

Vrime nedospiveno

On staše

Vrime dospiveno

On stoji i stao je

Vrime davno prošastno

On staše i bio je stao

Vrime greduće

On će stati

Od broja u veće

Mi smo u Mnech

Voi siete a Venezia

Quelli sono a Venezia

Tempo imperfetto

Noi stavamo

Voi stavate

Quelli stavano

Noi stavamo e eravamo stati

Voi stavate e eravate stati

Quelli stavano e erano stati

Futuro

Noi staremo

Voi starete

Quelli staranno

Per comandare

Va tu, che vaga quel altro

Per chiamare

Pietro, Paulo, Andrea

Singolar

Vien qua

Plural

Venite

Per obedire

Volentiera vago, vegno adesso

Per desiderare

Iddio volesse che farò, che
venirò, che trovarò, che aquistarò,
che averò ogni bene a questo mondo
poichè andarò in paradiso, se farò
buone opere, per misericordia di dio
andarò
... .

Obliqar

Iddio vuol che siamo buoni christiani
e che facciamo il bene, guardiamoci
del male.

Io (voglio) che tu vadi a scola per
imparar la sapienza.

Superiori comandano che andiamo
in guerra.

Paron vuoi che femo la vella

Vi ste u Mnech

Oni su u Mnech

Vrime nedospiveno

Mi stahomo

Vi stašete (?)

Oni staše

Mi stasmo i bili smo stali

Vi staste i bili ste stali

Oni staše i bili su stali

Greduće

Mi ćemo stati

Vi ćete stati

Oni će stati

Za zapovidati

Poj ti, neka pojde on drugi

Za zvati

Petre, Pavle, Andrea

Samoga

Hodi simo

Veće

Hodite

Za poslušati

S dobre volje gren, dohodin sad

Za želiti

Bog hotio da učinim, da dojdem,
da hotijem, da najdem, da dobi-
jem, da imam svako dobro na
ovomu svitu pak da otidem u raj
ako budem činiti dobra dila
po milosti božjoj pojti ću.

Obvezati

Bog hoće da budemo dobri karst-
jani i da činimo dobro a da se
čuvamo od zla.

Ja hoću da ti greš na nauk za
naučiti mudrost.

Starešine zapovidaju da idemo
(?) u vojsku.

Gospodar hoće da činimo jidra

perchè è buon vento in favore.

Santa Madre Chiesa comanda a ogni christiano che debba ascoltare la messa ogni festa di precetto non essendo impedito con legitimo impedimento.

Così è vero e così sia laudato sempre onnipotente Iddio e la sua Santissima Madre Vergine Maria con tutti santi quali sono nel regno celeste. Amen.

jer je lipo vrime (i) vitar u pomoć.

Sveta Mati Crikva zapovida svakomu karstjaninu da ima slišati misu svaku svetkovinu zapovidnu nebudući zapačan zakonitin zapačanjem.

Tako je istina i tako budi faljen svemogući Bog i njegova prisveta Majka Divica Marija sa svimi svetimi kojino su u kraljestvu nebeskomu. Amen.

Nastavno slijede, kao što je gore navedeno, molitve s latinskim naslovima PATER NOSTER, AVE MARIA, CREDO, ali samo s hrvatskim tekstom, tj. one su dodane samo za Talijane koji hoće naučiti hrvatske molitve.

3. Ovaj gramatički prilog u "Zvaniku" daje nam u sintaktičkoj formi hrvatsku repliku za konjugaciju vremena u odnosu na romansku (talijansku) sintaksu koja operira s pet vremena, prezentom, perfektom, imperfektom, pluskvamperfektom i futuro: io sono, io stava, io son stato, io era stato i io anderò. Primjeri se daju najprije za ovih pet vremena u prvom licu, zatim u drugom, trećem, a potom se prelazi na plural za koji se daju odmah sva tri lica (noi siamo, voi siete, quelli sono), najprije za prezent, zatim za imperfekt, pa pluskvamperfekt i futur, bez perfekta. Kod toga manjka glava (naslov) za pluskvamperfekt. Autor prelazi zatim na primjere (egzemplifikaciju) za imperativ ("per comandare", "per chiamare", sa singularom i pluralom, pa "obedire", "per desiderare") gdje se nalaze uz imperativ upravo i primjeri kako da se prevede na hrvatski talijanski konjunktiv (prezenta, imperfekta). Primjer za "per obedire" upravo je primjer za obični prezent. Kao što je čitav ovaj priručnik vjerojatno rađen prema nekom predlošku, nije isključeno da će i ovaj gramatički prilog u njemu biti neki adaptirani strani konverzacioni tekst koji mogu identificirati kasnija istraživanja.

Analizirat ćemo gramatičku terminologiju koja je upotrijebljena u ovom prilogu "Zvanika" da bismo mogli odgovoriti na pitanje koji je odnos te terminologije prema terminologiji koja posto-

ji u našoj gramatičkoj terminologiji 17. i 18. stoljeća, upravo do 1737. kada je izašlo izdanje "Zvanika" koje je sada pristupačno za analizu. U Kašićevoj gramatici (Institutiones linguae illyricae, Rim 1604) doduše nemamo hrvatske gramatičke terminologije, ali se nalazi u njoj latinska terminologija koja se nalazi u talijanskom prijevodu i u "Zvaniku": praesens, perfectum, praeteritum imperfectum, plusquamperfectum, futurum. Prva naša gramatika u kojoj nalazimo hrvatsku terminologiju za ovu latinsku terminologiju je talijanska gramatika Jakova Mikalje (Gramatika talijanska ukratko, Loreto 1649). Iza nje slijede (do 1737) Babićeva gramatika (Prima grammaticae institutio pro tyronibus illyricis accommodata, Venecija 1712¹, 1745²) i gramatika Lovre Šitovića-Ljubušaka (Grammatica latino-illyrica, Venecija 1713¹, 1742², 1781³). Mi ćemo tabelarno prikazati respektivnu terminologiju u ove tri naše gramatike i terminologiju u "Zvaniku" da bismo mogli odgovoriti na pitanje kako je autor "Zvanika" došao do svoje terminologije, odnosno da li je koristio i koju od naših gramatika. Evo kako izgleda ta terminologija po ovim gramatičarima:

<u>Kašić</u> (1604)	<u>Mikalja</u> (1649)	<u>Babić</u> (1712)	<u>Ljubušak</u> (1713)	<u>Zvanik</u> (1737)
A. praesens	sadašnje	sadanje	sadanje	sadanje
B. perfectum	prošasto	prošasto svršeno	prošasto svršeno	prošastno
C. praeteritum imperfectum	neizvršeno	prošasto nesvršeno	nesvršeno	nedospiveno prošastno
D. plusquamperfectum	veće nego prošasto	prošasto veće nego svršeno	prošasto veće nego svršeno	prošastno davno dospiveno
E. futurum	"vrijeme koje ima doći"	došasto	došasto	greduće

Gledamo li ovu terminologiju općenito, zanimljivo je konstatirati kako je ona dosada slabo obrađivana, odnosno zabilježena. Premda ona danas nema neke posebne važnosti, ipak je neobično da u sintetskim radovima o toj terminologiji nema spomena. Tomo Maretić koji je dao magistralan rad o toj terminologiji u svom Pregledu

srpskohrvatske gramatičke terminologije 17, 18. i 19. vijeka (Rad JAZU 243) od termina koje donosimo u gornjoj tabeli nema uopće prošastan, dospiven, nedospiven, gredući, a za termine sadanji i prošast ne donosi potvrde iz vremena prije 19. stoljeća. Dakle, preostaje još dosta posla ako se želi dati kompletan povijesni pregled naše gramatičke terminologije. Da je naša gramatička terminologija već dosada sustavnije bila obrađena, lakše bi se rješavao slučaj koji nas zanima u ovom članku, tj. odakle terminologija za hrvatsku gramatiku autoru "Zvanika".

Analiziramo li gornju tabelu, konstatirat ćemo da autor "Zvanika" ne ovisi o Babićevoj i Ljubušakovoj gramatici. Ljubušak uopće nema termina dospiven, nedospiven, a tako isto ni Babić. Isto tako termin gredući za futur ne postoji ni u jednog od navedenih gramatičara (Mikalja, Babić, Ljubušak). Prema tome, autor "Zvanika" nije zagledao u spomenute gramatičare, odnosno tekst "Zvanika" je nastao najvjerojatnije davno prije pojave navedenih gramatika kao što se i navodi, tj. ova bi terminologija u "Zvaniku", budući da ne ovisi o Mikalji, Babiću, Ljubušaku, bila dokaz da je "Zvanik" stvarno izašao u prvom izdanju 1655. kao što kazuje model pisma koje je datirano s tom godinom (cf. Rasprave Zavoda za jezik 4-5, 43, gdje se ukazuje i na postojanje jednog izdanja iz 1703). Ako ipak u Ljubušakovoj gramatici nalazimo za perfektivan (glagol) termin dospiven (cf. D. Ražuš, Filologija 10, 1980-1981, 112), to može ukazivati da je Ljubušaku bilo poznato jedno izdanje "Zvanika". Što se tiče samog leksika koji se upotrebljava u ovoj terminologiji, navodim da je:

- a. prošastan i prošast u značenju "prošli" dobro potvrđen u Glavinica, Radovića, Terzića i Mikalje (gdje ima i prošasto vrijeme) (cf. AR 12, 440).
- b. dospiven, nedospiven u značenju "perfectus" od Barakovića (1614) i dalje (cf. AR 2, 679).
- c. gredući u značenju "futurus" od Naručnika (1507) i dalje (cf. AR 3, 419).
- d. došast u značenju "futurus", koji se ne nalazi u "Zvaniku", ali dolazi u Babića i Ljubušaka, potvrđen je dosta kasno (Bella, Lastrić 1766, cf. AR 2, 699-701).

e. riječ kip koju naš "Zvanik" upotrebljava u svom tekstu uz čeljade za lat. persona, tj. lice u konjugaciji, potvrđena je od Vrančića (kip = persona, cf. AR 4, 956-960).

4. Konverzacioni priručnik Zvanik talijansko-hrvatski svojim gramatičkim prilogom o sintaksi vremena ide i u povijest hrvatskih gramatika starije dobi. Može se čak misliti da bi po redoslijedu išao odmah iza Mikaljine gramatike, tj. bio bi kao neki treći prilog hrvatskoj gramatičarskoj literaturi. Gramatička terminologija koja je upotrijebljena u tom gramatičkom prilogu dosta je samostalna u odnosu na gramatike za hrvatski jezik 17. i 18. stoljeća. Ta samostalnost može biti još jedan dokaz da se radi o djelu koje se pojavilo prije Babićeve i Ljubušakove gramatike, tj. da izdanje kojim raspoložemo za analizu predstavlja ponovljeno izdanje, kao što se i dokazuje. Ovdje smo podvrgli analizi samo gramatički prilog i gramatičku terminologiju koja se nalazi u Zvaniku talijansko-hrvatskom. Preostaje još da se izvrši dublja analiza jezika, jednako hrvatskoga kao i talijanskoga, te studij tuđica koje su u tom priručniku za konverzaciju zaista vrlo zanimljive. Ostaje i posao na traženju predložka koji je mogao poslužiti za izradu djela. Što se tiče jezika tog konverzacionog priručnika, sve govori za to da se radi o jednom našem čovjeku koji je sastavio ovaj priručnik, ali nije jasno kako su u nj stigle očite greške što se tiče znanja jezika, tj. trebalo bi odgovoriti i na pitanje koliko je kod izrade ovog priručnika mogao sudjelovati i neki stranac, čovjek koji ne zna naš jezik. U analizi jezika i strukture dijalekta kojim je pisan ovaj priručnik trebat će se dakako nadovezati na rad koji je već izvršio K.Kosor u svom prikazu "Zvanika" (cf. Čakavska rič 2, 1975, 55-65).

B i l j e š k a

Napominjem da su pronađena dva primjerka izdanja "Zvanika" iz 1804, jedno u Zagrebu u knjižnici JAZU (obavijestio me M.Kratohvil) a drugo u Zadru. Zadarski primjerak opisao je Pavao Galić u članku Un manuale di conversazione italo-croato (Venezia, 1804), objavljenom u Studi di grammatica italiana, vol.X, 1981 (1983!), pp.51-61.

S u m m a r y

THE GRAMMATICAL SUPPLEMENT AND GRAMMATICAL TERMINOLOGY
IN THE ZVANIK TALIJANSKO-HRVATSKI

The conversational and lexical manual Zvanik talijansko-hrvatski (Venice 1737) also contains a small grammatical supplement, where examples of Croatian syntax of that time are given in the form of a conversation. The author analyzes this supplement and the terminology that the writer of the manual uses and concludes that this supplement is an original work and that it is not dependent on the grammars that appeared before 1737: Mikalja (1649), Babić (1712), Ljubušak-Šitović (1713). This upholds the thesis that the first edition of this manual was published before the appearance of these grammars, as has been believed, namely in 1655. (Probably the writer did not have Mikalja's grammar.)

R é s u m é

LA CONTRIBUTION DE GRAMMAIRE CROATE ET LA TERMINOLOGIE
GRAMMATICALE DANS LE ZVANIK ITALO-CROATE

Le manuel de conversation italo-croate qui a été édité depuis 1655 jusqu'en 1804 sous le titre da Zvanik talijansko-hrvatski ("Vocabulaire italo-croate") est conservé seulement dans l'édition de 1737 (sont conservés deux exemplaires de cette édition). Ce manuel contient entre autres choses aussi une petite contribution à la grammaire croate: une exemplification de la conjugaison du verbe croate pour le présent, l'imparfait, le passé composé, le plus-que-parfait et le futur, en correspondance parallèle de ces temps pour la langue italienne. L'auteur donne une transcription de ce texte et il analyse surtout la terminologie employée par l'auteur du Zvanik en ce qui concerne la terminologie grammaticale employée par les auteurs des grammaires croates publiées jusqu'en 1737: Gramatika talijanska ukratko ("Grammaire italienne abrégée") de Jakov Mikalja de 1649, Prima grammaticae institutio pro tyronibus illyricis accommodata de Tomo Babić de 1712 et la Grammatica latino-illyrica de Lovro Šitović-Ljubušak de 1713 (réimpressions de 1742 et 1781). L'analyse nous montre que l'auteur du Zvanik n'avait pas consulté les grammaires de Mikalja, Babić et Ljubušak et qu'il est complètement indépendant en ce qui concerne ces grammaires ce qui démontre à son tour qu'une édition de Zvanik provenant de 1655 a vraiment existé.